

FRIED ISTVÁN

Tanulmánykötetek között

Bírálni: ez azt jelenti, hogy egy szerzőt jobban értünk, mint ő önmagát értette.

(Friedrich Schlegel)

A mű alkotott-létéhez éppoly lényegszerűen tartoznak hozzá a megőrzők, mint az alkotók.

(Martin Heidegger)

Nagyon irigylem azokat a kritikátörténészeket, akiknek majd megadatik, hogy ötven-hetven év múlva mérlegre tegyék az 1997-es esztendő magyar irodalomtörténeti/tudományos termését. S talán nem elsősorban azért, mivel meglesz a kellő(?) távlatuk az értelmezéshez, összetartozónak lát(tat)hatják, amit én botoran egymással szembenállónak, hanem mindenekelőtt azért, mivel elfelejtődik az az intézményi-személyi meghatározottság, amely akarva-akaratlanul hatással van a kortárs ítékezésére, egészen durván: azok a személyi vagy tudományosnak álcázott rokon- és ellenszenvek, amelyek elhomályosít(hat)ják a látást. Ugyanakkor nagyon sajnálom ugyanazokat a kritikátörténészeket, mert egy olyan pozícióból lesznek kénytelenek szemlélődni, amely a jelen irodalom- és kritikátörténeiséhez hozzáadja közvetlen vagy késői utókoruk derűs vagy komor történelmi és irodalmi tapasztalatát, ennek következtében az alkotókat (akik egyben megőrzők) megőrzőikkel együtt, olykor azokon keresztül elemzik. Egyszerre főgnak többet és kevesebbet tudni, mint ahogy mi is egyszerre tudunk többet és kevesebbet Cervantesről vagy Sterne-ről a kortársaknál. Tárgyi információk csak filológiai apparátussal együtt lesznek érthetők, romlott (?) szövegek igénylik majd a textológiai újragondolást, első és második vagy sokadik változat között kell(ene) eligazodni, nem is szólva a kortársaknak érthető, világos, az utókorok már csak magyarázó szöveggel közvetíthető irodalmi/kulturális utalásokról, célzásokról, intertextusokról. A kortárs előnye (ha előnye), hogy érzékeli: a kritikus mely értelmező közösségtől határolja el magát, mely értelmező közösség szókincsével, fogalomhasználatával él, többnyire pontosan tudja, vagy tudni véli, hogy a kritikusnak hol a helye (és milyen jellegű-rendfokozatú az a hely) az irodalmi/tudományos életben: kötetével miféle vitának részese, támadó-e, megtámadott-e, kisebbségi vagy többségi véleményt képvisel-e, az elemzésre kiválasztott művek a jelen kánonba tartozók, vagy éppen azért az ismeretetés, hogy bekerüljenek oda. Egyszóval a kortárs látszólag tökéletesen tisztában van napjai irodalomrendszerének mibenlétével, az irodalmi mozgásokkal és ellenmozgásokkal (többnyire e hitben nyilatkozik meg és ki). A kései utókor legfeljebb rekonstruálni igyekszik mindezt, mint ahogy a kritikátörténetek vázolják föl a múlt irodalmi polémiait, jelezve egyben a tudományos pozíciókért, a kritikusi hatalmi szóért vívott egykori harc állomásait.

Tünetszerűnek tartom, hogy kisebb szünet után újra viszonylag sok tanulmány- és kritikakötettel találkozhatunk a könyvesboltokban, ezzel szemben alig néhány monografikus vállalkozással. A pozitivista nagymonográfiák kora minden bizonnyal leáldozott, a szabálytalanabb monográfiáké pedig még nem látszik megérkezni (talán

mégis: Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-könyvével). Ez utóbbin azt értem, hogy például nem az életrajz–mű–receptió gondosan adagolt hármasságát tartja a monográfus szem előtt egy írói pálya emlékezetét fölrajzolva, hanem az életmű alakulástörténetében gondolkodik, amely kölcsönhatásban áll önnön recepciótörténetével. Ugyanakkor a tanulmánykötetek lehetővé teszik annak szemléltetését, hol tart a kritikus, kisebb írásai irodalomszemléleti tanúságtétellel összegződnek-e, vagy ha egyetlen szerzőre koncentrálnak: csupán az „összekötő szöveg”, a „kötőanyag” hiányzik a monográfiából, a részek egybeolvasva pályaképként, netán életmű-rajzként funkcionálnak. A tanulmánykötet is igényli a (gondos) szerkesztést, hiszen már a megszerkesztettség jelezheti (címadásokkal, a sorrendiséggel, mottókkal) azt az elméleti elkötelezettséget, amelynek jegyében az egyes írások megszülettek, egységessé teheti az olykor igencsak különmemű anyagot (s ez még akkor is így van, ha egyetlen szerzőről szóló kritikák, tanulmányok találhatóak a könyvben). Még valami ösztönzi a kritikusokat, hogy különféle dolgozataikat kiemeljék a folyóiratok hullámsírjaiból: a kritikának, sőt, az értekezésnek fölértékelődése, legalábbis bizonyos elméleti iskolák tanításaiban. Az nevezetesen, hogy a kritikáról egyre kevésbé esik úgy szó, mint szolgálatról, az olvasó tájékoztatásáról, a kritikus az író, a költő mellé lépett, nem hogy nem véli magát és munkáját alábbvalónak a költőénél, íróénál, hanem egyenrangúként elegyedik vele párbeszédbe, a verseskötet, a vers, a regény, az elbeszélés bírálatának jogához már csak azért is ragaszkodik, mivel a maga érdemének tudja a jelentés adását, hiszi és hirdeti, hogy a műben sok olyan is rejtezhet, amiről a szerzőnek kevés fogalma van, vagy egyáltalán nincsen fogalma. Az az általános, persze, nem mindenki által, gondolt tétel, hogy a kritikus a jelentéstudajdonító, természetesen további differenciálásra szorul, ám ennek a differenciálásnak mentén már különféle „iskolák” kerül(het)nek szembe egymással. Ekképpen a tanulmánykötetek egymásnak is üzengetnek, olykor az írók, a költők „feje fölött”, megszületik a kortársi kritika kortársi kritikája, majd – mint ez az írás – a kritika kritikájának kritikája, hogy – legyünk rátartiak, mivel Goethe szerint: Nur die Lumpen sind bescheiden* – az ötven év utáni kritikátörténész besorolja esetleg (valahová) a kritika kritikájának kritikáját.

Az úgynevezett „kritikátörténetek” természetesen jóval többet adnak szó szerint vett kritikátörténetnél, az irodalmi gondolkodás historikumát festik föl, tehát az irodalomtörténeti, esztétikai, esetleg irodalompszichológiai gondolkodástörténetét, a (világ)-irodalom-fogalom változását; ám ahogy közeledünk jelenkorunkhoz, lesz mind inkább a szó szerint vett kritika a kutatás tárgya: Vörösmarty Mihály színbírálatai éppen úgy, mint Toldy Ferenc operakritikái, Arany Jánosnak sokadrangú poétákról szerzett bíráló sorai ugyanúgy, mint például Kosztolányi Dezső irodalomkritikai módszere. Őket talán még menti, hogy bírálataik írói munkásságuk (szerves) része, Erdélyi Jánost vagy Gyulai Pált pedig szerepük a magyar műbírálat formáinak kialakításában. A legújabb idők tanulmánykötet-áradata (epidémiája, akartam volna írni, de visszariadtam) azonban elgondolkodtató. Különösen, ha a *Magvető Kiadó* nagyon vegyes értékű *Elvek és utak* sorozatára gondolok, vagy egykori ál- és valódi méltóságok értekezésgyűjteményeire (esetleg ugyanazt a tanulmányt két-három tanulmánykötetben lehetett olvasni, pedig egyben sem lett volna nagyon érdemes), azon kapom magam, hogy felidézem: Vörösmarty nem tartotta olyan fontosnak, hogy a *Tudományos Gyűjtemény*-ben közölt, az életmű értését segítő írásait-fordításait kötetbe gyűjtse. Arany János kri-

* Petőfi szerint Goethének ez az egyetlen okos mondása, szerintem több van.

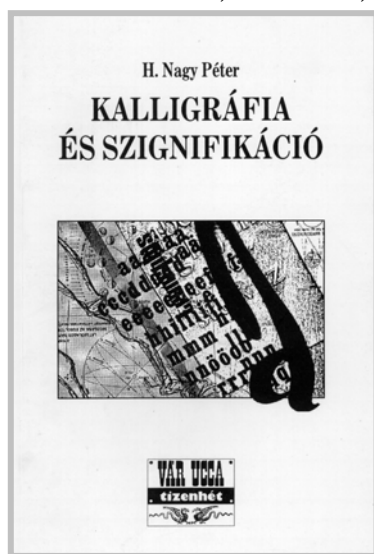
tikai sem jelentek meg önálló kötetben költőnk életében; Kosztolányi Dezső hírlapokban szétszórt, helyenként valóban remekművű kritikáinak-tanulmányainak kiadását halála után Illyés Gyula vállalta; Márai Sándor irodalmi tanulmányainak csak töredéke látott napvilágot az *Ihlet és nemzedék*ben. Félreértés ne essék: számos tanulmánykötet érdemelte meg, érdemeli meg a megjelenést. Akkor, ha a benne közöltek nem „számtanilag” összegződnek, tehát ha többek, mint egyenként; összességükben hozzájárulnak a magyar (és általában a) kritika differenciálódásához, az elméleti és/vagy történeti szemlélet finomodásához. Hogy viszonylag kevés a kiemelkedően izgalmas tanulmánykötet, irodalomtudományunk helyzetére enged következtetni. Arra, hogy az irodalminak mondott viták nemegyszer süketek párbeszédére hasonlíthatnak; hogy különféle megközelítések a másik tagadását célozzák, nem pedig a változatosság, a pluralitás igenlését, hogy többen merev falat húznak föl filológiai és kritikai esszé, tudományos és „esszészzerű” beszédmód közé; hogy – és most az egyik ismertető kötetből, H. Nagy Péter *Kalligráfia és Szignifikáció*jából idézek – „az irodalomértelmezés hagyománya körül kibontakozó magyar vitakultúra olyan komponenseket is magába foglal, melyek az álláspontok ütköztetését nem a beszélgetés logikája szerint, hanem a rögzített vélemények deklarációjaként valósítják meg”.

Ilyen módon a folyóiratközlésből tanulmánykötetbe emelt értekezés kifejezheti a „deklaráció” hangsúlyosságát, hogy a könyv tekintélyével adjon nyomatékot annak, miféle elkötelezettség kölcsönöz hangvételt, előadásmódot, szab irányt a dolgozatoknak. S bár egyre többen idézik Paul de Man egyes megállapításait, viszonylag kevesen járnak el például az alábbi szellemében: „az interpretáció nem egy jelentést tár föl, hanem jelentések sokaságát, melyek egymásnak radikálisan mondhatnak ellent”. S talán még csak nem is azért, amit a leginkább a Bismarcknak tulajdonított bon mot-val érzékeltethetünk: „csak az ökör konzekvens”, hanem talán inkább azért, mivel a tévedhetetlenségre épített rekonstrukciós törekvésekkel szemben jogosan ingott meg a bizalom, ennek következtében nemcsak a műben rejtőzhet ambivalencia, hanem az értelmezések ambivalenciája is több és jelentékenyebb hangsúlyt kapott; az úgynevezett tény-

szerűség magabiztosságát nem csak az önnön szavaiban is elbizonytalanodott kritika kezdte ki, hanem a problematizálás előtérbe kerülése. A divatigénynek eleget téve, magam is Paul de Mannal érvelnék:

„Irodalomelmélet akkor születik, amikor az irodalmi szövegek megközelítése többé nem nyelvvi – azaz történeti és esztétikai – megfontolásokra épül, vagy kevésbé durván megfogalmazva, amikor a vita tárgya többé nem az értelem, illetve az érték, hanem ezek létrehozásának és befogadásának modalitásai, melyek megelőzik a mindenkori tényleges megjelenésformát – feltételezve, hogy a megjelenés módozatai kellően problematikusak ahhoz, hogy a kritikai vizsgálódásokhoz önálló tudományág váljon szükségessé, mely azok lehetőségét és státusát veszi fontolóra.”

Írom ezt akkor (pontosabban idézem ezt akkor), amikor irodalmi/irodalomtudományos közlekedésünkben az irodalomtörténet/elmélet ver-

sus(?) kritika nem mindig célszerű és bölcs vita tárgya; amikor a költői/írói biográfia státusa, érvényességi köre, viszonya az írói/költői műhöz egymással hadakozó táborokra osztja az irodalommal foglalkozókat, amikor az értelem és az érték létrehozásának és befogadásának megannyi lehetősége kevésbé a vita tárgya, annál inkább szolgáltatja ki egy bizonyos típusú kritika az irodalmi alkotásokat nem bizonyosan „az irodalmi folyamatok autopoetikus természetét”-t előnyben részesítő felfogásoknak. (Mégint H. Nagy Pétert idéztem.) Nem is szólva a nem-irodalmi elkötelezettségek különféle változatairól, amelyek nemigen akarnak tudomást venni arról (ha már belejöttem az idézésbe, megint megteszem), hogy „Az irodalom nem azért fikció, mert valamilyen módon megtagadja a »valóság« elismerését, hanem mert nem a priori bizonyos, hogy a nyelv a jelentésvilág szabályainak vagy azokhoz hasonlóknak megfelelően működik. Tehát nem a priori bizonyos, hogy a saját nyelvén kívül bármire nézve is megbízható információforrás lenne”. (Ez is Paul de Man, ugyancsak meggondolkodtató, mondata.) S ha legmaibb irodalmi művekkel kapcsolatban talán még elfogadtatik a mai vagy szűkebben tegnapi teoretikusok fejtegetése, irodalomtörténetileg vagy a szó szerint vett kritikát illetően tartják hadállásaikat a régmúlt idők dicsérői (laudator temporis acti: Horatius) meg az irodalomnak közvetlen társadalmi(?), politikai (?), etikai (?) szerepet szánók (még a horatiusi vagy-vagy egyensúlyát is felborítva: a *prodesse* elsőbbsége mellett törve lándzsát a *delectare*-val szemben, „Oktat a költő vagy gyönyörűséget hoz a műve, Vagy pedig élvezetet nyújt és egyszerre tanít is”...).^{*} Pedig – hadd idézzem tovább kedves szerzőimet – egyfelől az afirmáció, másfelől a jelentésvilágnak a nyelv elé-fölé helyezése tárgyában már Kosztolányi Dezső és Márai Sándor is leírta a maga figyelmeztető sorait, a sokszor emlegetett és kevésbé megfogadott intelmek helyett ezúttal egy nemigen ismert Márai-újságcikkre hívnám föl a figyelmet. *A csuklyások* (*Pesti Hírlap*, 1937. 269. szám) című Márai-írásban olvasható: „A jelvény nem mindig jelent föltétlen meggyőződést. De mindig jele annak, hogy valaki átadta magát, sorsát és egyéni becsvágyainak igazi tartalmát egy kollektívumnak, mely őt is képviseli s helyette is határoz.” Nem a legitimáló-értelmező közösségek *ellen* szántam ezeket a sorokat, jóllehet a magukat értelmező-legitimáló közösségként jegyző, elismertetni kívánó csoportosulás tagjai is kerülhetnek a Márai körvonalazta helyzetbe (és ennek külső, ám annál inkább beszédes jegye, hogy elsősorban és mindenekelőtt egymást idézik, egy kialakult-elfogadott terminológia alkalmazása helyettesítheti az érvelést, akár hajdanában-danában jobb esetben a Marx-, rosszabb esetben a Lenin-idézet). Főleg talán azért, mert az irodalomról, irodalmi értékről, a kánonról és a kánonba jutás-juttatás feltételeiről-feltételrendszeréről nem egyszerűen eltérnek a vélemények (ez természetes lenne, vitapozíciókat segítene kialakítani, tisztázó beszélgetéseket eredményezhetne), hanem egymás megsemmisítését, az irodalomrendszerből való kiutalását, álláspontok jogosultságának kétségbe vonását célozzák meg. Az, hogy valaki jelenkora irodalmának, irodalomértésének esendőségét, netán efemer jellegét hangsúlyozza, nem feltétlenül avultabb nézőpontot feltételez. Kassák Lajos nem avantgárd múltját szegezi szembe az 1960-as esztendőök nyilvánosságához jutható magyar irodalmával, egyébként Kassák sosem fogadta szívrepesve a „Nyugat”-os modernség továbbélését, az ő korszerűség-igénye a valóban korszerű tendenciákra ráérezésből eredeztethető: „A napjainkban születő alkotások túlnyomó többségét nem tartom korszerűnek. Napjaink költőinek legtöbbje az elmúlt idők költészetének rekvizitumaiból él. Nem jelen életünkből merítik költészetük tartalmát, hanem az elmúlt idők költészetének tartalmát és formáját variálják.” (A kassáki terminus, a „költészet tartalma” szembesíthető, szembesítendő Kassák

ekkoriban írt verseivel.) A továbbiakban két fontos megállapítást tesz: „A mai költészetnek szerintem költészet elleni költészetnek kell lennie.” Az építészetet látja „a művészet élvonalában”, mintha sejtette(?), tudta(?), megérezte(?) volna, hogy a „posztmodern” építészet felől érkeznek a művészet más területére az impulzusok. Ha Kassáknak 1968-ban közölt nyilatkozata mellé illesztjük Határ Győző egyre elkeseredettebb pamfletjeit, amelyek célpontjai részben az általa posztmodernnek tartott költői(?), művészeti(?), nyelvi(?) jelentések(?), művek(?), szövegek(?), megnyilvánulások(?), részben a ma szerinte divatos, de alkonyulófélben lévő bölcseletek–nyelvbölcseletek, akkor első pillantásra akár „őskonzervatív” jelzővel is illethetnők a magyar irodalom és irodalomtudományos gondolkodás nagyhatású, nagyérdemű kísérletezőjét, újítóját, aki a magyar prózát felfrissítendő Sterne és Joyce nyelvjátékait emelte be a magyar irodalomba és irodalmi gondolkodásba, aki a nonszensz költészeti hagyományát a maga stílusújításaival dúsitotta föl. Legújabb pamfletje, amely jellemző módon az *Írószövegség* lapjában, a *Magyar Napló*-ban látott napvilágot (*Zsargonuralom*, 1997. 5–6: 37–38.), ezúttal nemigen talál célba, logikája megbicsaklik, és nem egészen világos, hogy haragja a magyar Derrida-fordítások, netán a Derrida-értelmezések ellen irányul-e, vagy az irodalomelmélet egyes művelőinek (de vajon kiknek?) terminológiai rendszert szervező szándékát kárhoztatja-e. A vitriolos gúnnyal fogalmazott írás nem szűkölködik a (nyelvi) leleményekben, természettudományos analógiái azonban nem teszik érthetőbbé, hogy miről is lenne szó. Mivel hermeneutikát emleget, nyelvfilozófiát, majd név szerint Derridáról mond szellemesen becsületsértőt. Hogy Derridát nem szokás a hermeneuták között emlegetni, ezt pirulva írom le, de (ha már Paul de Mant idéztem) hadd idézzem szemléltetésül Határ Győzőt:

„Napnál világosabb, hogy a bölcseletnek a nyelv ingoványába kötésig süllyedt ága, az ún. nyelvfilozófia és az (át- ill. félreértelmezett hermeneutikán alapuló) irodalomelmélet egy töről fakad. Úgy is mondhatnánk, hogy padlóalatti csöveken egymásba áradó közlekedőedények – a kontamináció, amely az egyikben zavarossá teszi a vizet, átáramlik a másikba is; a tintahal, amely az egyikben grasszál, átküldi áthatolhatatlan feketeségét a másikba. Ami az egyikben – mint egyedül beszélhető zsargon – összesűrűsödik, az a másikban is közhasználatos zsargonnak bizonyul. A zsargon, amely az egyikben érvényesíti eszement zsarnokuralmát, az a maga statáriumát kiterjeszti a másikra is.

Igen, az angolszász világ egyetemein Párizs hisztériái nemigen terjednek el...”

Ha jól értem, az ún. nyelvfilozófia, a hermeneutikát kicsit sem értő, ezért(?) vagy másért(?) félreértelmező-félreértő irodalomelmélet (terror)akciókat készített elő, s így hatalmi helyzetbe került, és aki nem a megfelelő szakzsargont használja, azt statáriummal ítéli el (mire? Hogy Derridát olvassa élete végéig? Vagy eltiltja az írástól?). Mindemellett az ún. nyelvfilozófia és az a bizonyos irodalomelmélet grasszáló tintahal(?), amely áthatolhatatlan feketeséget küld az egyik közlekedőedényből a másikba. De semmi baj, mert Párizs hisztériái nem fertőzték meg az angol és amerikai egyetemeket. A magyarokat igen? Nem tudok róla, csak annyit, hogy itt-ott Derrida is tananyag lett, meg Kant is, Hegel is, Aquinói Szent Tamás is, Határ Győző is. A hallgatók nálunk választhatnak, kinek a „szakzsargonját” fogadják el, utasítják el. No, ennyire mégsem egyszerű az egész. Mivel – némi meglepetésre – Határ Győző ezután

* Erdődy János fordítása („Szórákozást nyújt vagy használni szeretne a költő, / vagy mi az életben gyönyörű s jó, mondani együtt.” Muraközy Gyula fordítása.)

egyrészt Derrida *botránnyairól* emlékezik meg (csak így, nem nevezve meg közelebbről, hogy ezek mifélek), másrészt arról, hogy „kényszeredett udvariasságból odaítélt” cambridge-i „díszdoktori diplomát” kapott; vajon mitől lett a független szellemű cambridge-i egyetem „kényszeredett”? Ki kényszerítette kit? Főleg akkor, ha Derrida nem fertőzte meg az angolszász világot. Persze a Yale-egyetem kívül esik az angolszász világon, hiszen az általam bűnös módon citált dekonstrukcionista bizony-bizony bedőltek Párizs hisztériáinak. Igaz, Párizs kevésbé, hiszen szemtanúk, saját tanítványaim úgy adtak hírt párizsi időzéseikről, hogy Derrida óráit viszonylag kevés francia látogatja, annál több külföldi, a leginkább amerikai. Határ Győző remek eseteket idéz az angol és az amerikai sajtóból, többek között egy beugratósdit, amely hivatva volna az általa kipellengérezett szakzsargon megsemmisíteni. Az nem egészen világos, hogy a dekonstrukcionista terminológiáját, előadásmódját, tudományos sajtóbeli szerkesztési elveit tette-e egy amerikai természettudós nevetségessé, vagy éppen ellenkezőleg: a kritikátlan nyelvhasználatot. Mindegy, Határ Győző élvezetes előadásában ez mellékes is, ám amit a továbbiakban mond, megszívleendő: „az irodalomtudomány »művelői« magát az irodalmat többé nem – csupán egymást látják, egymással beszéldegélnek, igen folyékonyan, egy Magasabb Madárnyelven, amely a liturgia zsargonja maga.”

S ha kissé fölbontottam is Határ Győző rapszodikus előadott pamfletjét, talán itt, ebben a mondatban vélem fölfedezni azt, amiért dolgozatát megírta, és amin akkor is el kell gondolkodni, ha nem kizárólag napjaink diagnózisaként töprengésre készítő megállapítása. Először is: inkább az amerikai egyetemek bizonyos körei hajlamosak beszédmódjuk kizárólagossá tételére; ám talán nem szükséges dekonstrukcionista vagy hermeneutának lenni ahhoz, hogy egy egyetemi tanár a szigorlaton a maga szemléletét vagy a maga szójarását („szakzsargon”-ját) követelje meg a szigorlatozótól. A beugratósdit pedig régi játéka szellemi köröknek, emlékezetes, miként fogadta el hiteles Rimbaud-költészetként a francia irodalmi élet két tréfás kedvű beugrató hamisítványait (a beugrottak között inkább voltak pozitivisták és szellemtörténészek), nem is olyan nagyon régen egy nyomtatásban valaha megjelent Dutka-verset tartott nem egy hivatásos (nem dekonstrukcionista) Ady-kutató Ady-versnek, nem hiányoztak a csalhatatlan stilisztikai bizonyítékok sem. Ami azonban valóban további elemzés tárgya lehet: az irodalomtudomány „művelői”-nek önfelülértékelése, túlzott magabiztossága, az önreflexió hiánya (de talán a Paul de Man-idézet mintha ugyanide célozna, meg én is jórészt ezért idéztem). Kérdésem csupáncsak annyi: mindenekeelőtt és kizárólag a nálunk újszerű módszerek híveit, a korszerűbb terminológia építőit érheti ilyesféle vád? Tetszetős volna négy évtized ún. marxizmusában szemelgetni, bár ennek nyilván Határ Győző is örülne: inkább a mai viták tévedhetetlen (nem elsősorban dekonstrukcionista) résztvevőire utalnék, akik biztonsággal jelölik meg a hiteles megszólalás ismerveit, valamint az elvetendő beszédmód megkülönböztető sajátosságait. Az egyik debreceni irodalmi értekezleten Bernáth Árpád szavaiból Szegedy-Maszák Mihály azt a tanulságot vonta le, hogy sok Derrida helyett több Goethét kellene olvasni (aligha nem hallható ki az önirónia), én (az öniróniában) még továbblépnék, és Goethe mellett Horatius olvasását is melegen ajánlanám:

*Akkor szép a beszéd, ha merész fűzése szavaknak
Adja a friss és más értelmet. Az ám, de ha kellő,
Új fogalomra találó szót alkotni ne késsünk,
Mert hogy szólhat a mostani korról tegnapi nyelvünk? (...)*

*minden múlik e földön,
Épp csak a nyelv merevedjék állandó hagyományba? (...)*

*Hogy tiszteljenek akkor költőként, ha nem értem
Műfajok és a sajátos színük váltakozását?*

(Erdődy János fordítása)

A mai irodalmi (az irodalmi életet vagy irodalomrendszert illető) kérdések másutt is fölvetődnek, például Mészáros Sándor cikkében (*Találkozás egy ismeretlen olvasóval – futurum exactum. Nappali Ház, 1997. 2: 91–94.*). A gyakorló lapszerkesztő az új irodalmat és értelmezőit látja az egyik oldalon, a „konzervatív irodalomfelfogás” és a „humanista mítosz” képviselőit a másikon. A másik „tábor” valójában egykor egymással farkasszemet néző reprezentánsok együttese, inkább az új irodalom ellenében alkotnak alkalmi szövetséget, vagy jobban mondva: találták magukat egymás mellett. Ehelyt azonban nem ezt a gondolatot szeretném kiemelni a megvitatásra érdemes dolgozathoz, hanem a „folyóirat-irodalom” jelenéről és jövőjéről szóló passzusokat. Köztudomású, hogy immár – szerencsére – nemcsak Budapesten, hanem minden megyében adnak ki szépirodalmi-kulturális folyóiratot, s ezek nem elégszenek meg a megyei – egyetemi városi – illetékességgel, országos terjesztésűek, merítésűek, sőt, olyan „elméleti” írásokat is közreadnak („eredetit” és fordításokat), amelyeket régebben csupán a szakzsajtó volt hajlandó közölni. Mészáros szerint ez a folyóirat-kultúra előbb-utóbb a gazdasági-pénzügyi és talán még egyéb okokból kifolyólag szűkebb térre szorul, tenném hozzá: nincsen annyi jó vers és novella vagy regényrészlet, amely meg tudná tölteni a folyóiratokat, jó esszé, érdekes kritika több van, de még a legszínvonalasabb lapok is hoznak töltelékanyagot, csekélyebb becsű írást. Azt hiszem, mindig így volt ez, és az is, hogy a „vidéki” városok, egyetemi központok saját orgánumra törekedtek (*Széphalom, Sorsunk, Debreceni Szemle, Vasi Szemle, Délvidéki Szemle* és így tovább), igyekeztek jó értelemben véve helyi jellegűvé válni, párhuzamosan azzal, hogy országos hírű költőket is megkíséreltek megnyerni, és kénytelenek voltak olykor helyi nagyságoknak (időnként: naccságoknak!) helyet biztosítani. A folyóiratok megjelenítése akkor sem volt kockázat- és problémamentes, ma sem az. S ha a lehetőségek csökkennek, akkor – Mészáros szerint –, „nem az esztétikai érték-elv fog automatikusan (...) érvényesülni, hanem a különböző értelmezői közösségek hierarchizált érdekvizsgálói döntenek erről”: tudniillik a fennmaradásról. Ez őszinte beszéd, ezt megelőzte bizonyos folyóiratok „liga”-alkotó kísérlete, mások ügyeskedő lobbizása. Annyi haszon azonban származott, hogy több folyóirat szélesíteni igyekezett a közlendő szerzők körét, illetőleg a kánonképzésbe mind több értelmezői közösség képviselőjét vonta be. A frontvonalak természetesen kirajzolódnak, és ez talán mégsem olyan nagy baj. Az már inkább, hogy a szerkesztők nem mindig irodalmi-esztétikai elképzeléseket érvényesítenek a kritikák megrendelésekor és publikálásakor. Irodalmi viták nem mindig eltérő értékfelfogásokat, hanem (sok esetben) csoport-érdekeket artikulálnak, s a kritika helyett az inszINUÁCIÓ, a megsemmisítés, a más beszédmód diszkreditálása megszokottnak tetszik. József Attilának Babitsról írt pamfletje valóban érdekes olvasmány, elemzést igénylő tanulmány, de sem mércéje, sem követésre méltó beszédmódja nemigen lehetne mai recenzenseknek. Ezzel a gondolattal talán egybevág Mészáros Sándor helyzetképe:

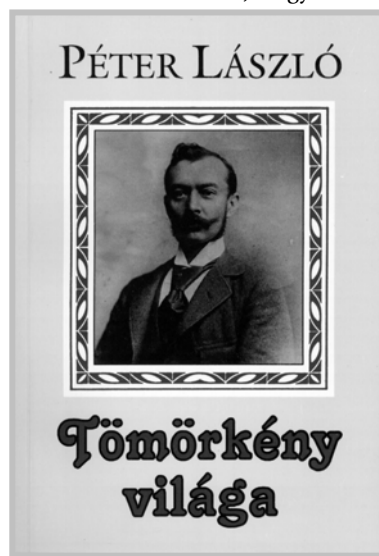
„Aggasztónak tartom, hogy az új irodalom képviselői is továbbörökítik elődeik vitakultúráját és frusztráltságát és – Farkas Zsolt szép szavával – primadonnatermészetét.

Az egymás közti párbeszédet és a vitát a heves és azonnali konszenzusigény vagy a sértődöttség, az odafigyelés hiánya és a másik ignorálása vezérli.”

Azt hiszem, Mészáros Sándor az *Élet és Irodalomban* meg a *Jelenkorban* lezajlott, személyeskedéstől sem mentes „pennaháború”-ból merítette tapasztalatát, szerkesztőként azonban nem publikált, különféle értekezleteken megismert eszmecserekre is céloz(hat). Olvasóként a magam számára azt szűrtem le, hogy az új irodalom vitái ritkán forognak a (számomra) lényeges kérdések körül, a „heves és azonnali konszenzusigény”-t (ismétlem, a magam számára) úgy fordítottam le, hogy több értekező, vitacikket író a maga nézeteinek elfogadtatását igényli, ezen keresztül a maga elméletének uralmi pozícióját szeretné biztosítani. Az irodalmi vita – azt hiszem – azonban nem hasonlítható a politikai tárgyalásokhoz vagy béralkukhoz, ahol is mindkét fél engedhet álláspontjából anélkül, hogy presztízavesztéseget szenvedne. Aki önmagával is megküzdve elsajátított egy módszert, megteremtett egy stílust, a magáénak vall egy szemléletet, legfeljebb megérthet egy másikat, harmadikat, sokadikat, sőt, idővel – hasonló „küzdélem” után – átalakíthatja (esetleg mások hatására) nézetrendszerét, megújulhat, „fejlődhet”, csak éppen olyan kompromisszum nem képzelhető el, hogy mindkét fél kicsit átvesz a másiktól valamit, kicsit visszavon a magáéból valamit – a békeség kedvéért. Jó ideje gondolom azt, hogy a vitában tisztázódhatnak az álláspontok, nem kell meggyőzni a másikat álláspontom helyességéről, elegendő annyi, hogy belátom: álláspontom mellett létezhet egy másik, sokadik, hasonlóképpen ideiglenes vagy korlátozott érvényességgel, semmiképpen nem a végső bizonyosság igényével. Ennek elfogadása (nem pusztán eltérése valamely hatalmi pozícióból) nem jelent önfeladást, ezt nem követelhetem, tőlem sem követelhetik, talán jobb, hogy a vitázó egymás mellett élést eredményezheti. Kazinczy Ferenc szavait mindig érdemes megfontolnunk:

„Én nem rettegem a tudományos csatákat, mert oly készüllettel fogok dolgomhoz, hogy valahol ellenemnek igaza van, ott magamat neki önként megadom, ha azt kellene is vallanom, hogy tévedésben valék: szívem előtt nem ismeretlen érzés az, hogy botlásunkat egyenesen megvallani, gyakorta még szebb ragyogás, mint nem-vétkesnek lenni. S a perlés által csak azok veszhetnek, a kik magok benne illetlenül viselik, melytől magamat nem félttem. (...) Élesnek lenni szabad, gorombának nem semmi esetben.”

Bizonyára túlságosan hosszadalmasan írtam körül kritikusi „helyzetemet”, illetőleg azokat a gondolatokat, melyek „elmém környékezék”, midőn kézbe kaptam két tanulmánykötetet, az új irodalom egyik kritikusát, a már joggal jó nevet szerzett, jótollú, igen tehetséges H. Nagy Péterét, illetőleg Péter Lászlóét, amely *Tömörkény világa* címmel látott napvilágot a *Lord Kiadónál* Budapesten (míg H. Nagy Péter kötetét a veszprémi *Vár ucca tizenhét* gondozta). Az első bepillantáskor talán csak annyi azonosságot lehet a két kötet között találni, hogy mindkettő kiadási éve: 1997, mindkettő rövidebb-hosszabb írásokból áll. Péter Lászlót a szakma textológusként, Juhász Gyula-, Móra Fe-

renc- és József Attila-kutatóként, lexikonszerkesztőként ismeri, aki a szegedi irodalom bizonnyal legjobb ismerője, rendkívül alapos és megbízható filológus, aki múzeumban, könyvtárban, egyetemen töltötte öt évtizedes kutatói pályáját, amely ugyancsak ki volt szolgáltatva „irodalmon kívüli”, kellemesnek aligha mondható változásoknak. H. Nagy Pétert a szombathelyi Országos Tudományos Diákköri Konferencián ismeretem meg, egy iszonyatos kollektív vállalkozás kiemelkedően tehetséges szerzőjeként (ma is sajnálom, hogy akkorra készült kiváló Baudelaire-dolgozata nem jelent meg), s bár csak most államvizsgázott az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, már mintegy fél évtizedes „kutatói” pályát tudhat maga mögött, dolgozatai az *Alföldben*, a *Tiszatájban*, a *Jelenkorban*, a *Vigiliában*, az *Irodalomtörténetben*, a *Jelenkorban*, az *Élet és Irodalomban* jelentek-jelennek meg, nem is szólva a tanulmánykötetekről, konferenciákról, melyek aktív résztvevője. Egyszóval jelen van az irodalmi életben. Péter László ezúttal egyetlen szerzőről, a magyar irodalmi kánon peremén elhelyezkedő (bár ennél jóval többet érdemlő) Tömörkény Istvánról gyűjtötte össze cikkeit, elő- és utószavait, néprajzi és nyelvészeti vonatkozású dolgozatait, életrajzi-filológiai természetű adalékokat, helytörténeti jellegű feltáró munkákat. Mindezzel egyben a magyar irodalomtörténet(ek)nek rója föl, hogy még mindig nem sikerült föllelni Tömörkény István helyét a XIX. század végének, a XX. század elejének közép-európai modernitásában, kérdésként sem merült föl: vajon miért becsülte Karl Kraus(!) és Krúdy Gyula egyként Szeged és környéke népének írói megörökítőjét (és vajon azt becsülték-e benne, amit a mindig egy kicsit hivatalos irodalomtörténet érdemének tartott: a realista krónikást?). Valamint: vajon nem egy megmerevített, talán túlságosan XIX. századira sikerült realizmus-eszmény szerint stilizálódik föl Tömörkény népiessége(?), népisége(?), talán szerencsésebb szóval: regionalitása(?). Vajon nem kellene a hasonlóképpen egy szűkebb, néprajzi-szokásrendi rajzokat irodalommal alakító más országbeli regionalitás kontextusában szemlélnünk Tömörkény írásait, és ezeknek a hétköznapi mitológiájában élő, hagyomány és modernitás konfliktusaitól érintett, a zárt közösségbe visszakiváncoló, de az oda való visszatérés problémáit megérező emberek rajzának hol naturalista, hol az impresszionisták színkezelésére, perspektíva-felfogására emlékeztető sajátosságaira jobban figyelünk? Vajon a novellák, Péter László szavaival „egypercesek”-nek minősített kispóza Tömörkény esetében nem csengenek-e nagyon is egybe a magyar (és nemcsak a magyar, hanem például a bécsi) századforduló számos szerzőjének a reprezentatív nagyregény műfajáról való programszerű lemondásával, amely egyúttal kétkedést is fejez ki a társadalmi tabló írói megragadásának lehetőségeivel szemben, s ehelyett néhány szociolektus szépirodalomba emelésére vállalkozik? Mindezeket én kérdezem, ugyanis Péter László kötete csak közvetve utal a Tömörkény- és a magyar századforduló-kutatás hiányaira, míg stilisztikai jellegű megállapításai is inkább egy gyűjtő-, figyelemfelhívó, mint szintetizáló, esztétikai elemzést vállaló munkának részei. Egyetlen kimondottan és programosan elméleti írást találhatunk a *Tömörkény világa* című könyvben, a beszédes cím mellett, az első dolgozatot, amely fiktív párbeszéd formájában fejti ki a szerző véleményét az életrajzi adatok és az írói mű összefüggéseiről, az adatgyűjtés jelentőségéről az irodalomtörténeti tevékenységben, és amely egészében és részleteiben alapvetően ellenkezik mindazzal, amit H. Nagy Péter ugyanerről a kérdésről állít Szabolcsi Miklósnak *Kemény a menny* című monográfiáját ismeretve. Ha Péter László szerint „az író, a tudós, a művész életének ismerete, amellyel, hogy önmagában is érdekes lehet, valamiképpen mindig kulcs műveinek megértéséhez”, H. Nagy Péter a *Gyereksírás* című József Attila-versnek, Szabolcsi Miklós készí-

tette elemzését azért bírálja, mivel „Annak ellenére, hogy Szabolcsi Miklós (a verstani, a modalításra és a képhasználatra vonatkozó) megfigyelései pontosak és helytállóak, a Vágó Mártára való hivatkozások egyrészt elterelik a figyelmet a vers esztéticitásáról, másrészt szűkítik annak értelmezhetőségét, s így pusztá érdekességek maradnak, ami már magában arra int, hogy az életrajzi elemek nem építhetők be szervesen a vers elemzésébe”. Az viszont tanulságos, hogy az írói életrajz, mint az érdekesség forrása, Péter Lászlónál hasonló hangsúllyal szerepel. Ezt nem az egymást kizáró állítások összebékítésének kedvéért mondom, inkább arra térnék vissza, hogy két, teljesen más irodalomfelfogásba ütköztem a két kötet olvasásakor. Mintha irodalomtudományunk ellenkező pólusairól kaptam volna hírt. Ezt jelzi a két kötet címe: Péter László többjelentésű címadása eleve elhárítást jelent, nem Tömörkény-monográfiára készült, mégcsak nem is Tömörkény pályarajzára, talán a legkevésbé Tömörkény beillesztésére korának irodalmába. Mindössze a Tömörkény-művekből kitetsző „világ” jobb értését szeretné elősegíteni, például azáltal, hogy bemutatja azokat a háttérismereteket, amelyek egy pontosabb Tömörkény-olvasást vannak hivatva szolgálni. Talán erre céloz, amikor nem egészen szerencsés fordulattal a művet zárként, az értelmezést kulcsként lát(tat)ja, ebből következőleg végképp kinyithatónak, és a kinyitás után problémamentesnek. Mielőtt H. Nagy Péter „hermeneuta” álláspontját idézem, előbb Kosztolányi Dezsőhöz fordulok tanácsért, aki a bennünk, magunkban minduntalan keletkező költeményekről írt le tanulságos sorokat: „A költemény nem a papíron van, hanem bennünk. Mi alkottuk meg, majdnem önkényesen. Szavai többek annál, amit hétköznapon jelentenek.” Egy Petőfi-versről meg az alábbiakat olvasom az *Abécé a versről és költőről* szerzőjétől: „Mégis, ha kutatom, hogy miért veszi körül oly varázsköd azokat a tárgyakat, melyek itt élém rémlenek, miért hatnak rám oly csodásan, nem tudom megérteni. Hiába világítok be a szobába az értelem tolvajlámpájával, a rejtély nem lesz kisebb. Mindig marad valami érthetetlen, az, ami a költőt e rendkívüli szépség megírására bírta, az, amit közvetlenül kifejezett, anélkül, hogy elemezte volna.” Még egy részletet hadd rójak e papírra, az *Abécé a prózáról és regényről* című karcollectionsorozat *Olvasni* epizódjából: „A könyvet mindig ketten alkotják: az író, aki írta, s az olvasó, aki olvassa. (...) Én nem olvashatom ki belőle azt, amit te. Mert, mit tudom, milyen vegyületet hoz létre könyv és ember? Te nálad ez pezsgő volt. Nálam talán csak limonádé lesz.” H. Nagy Péter kötetének bevezető mondata mintha Kosztolányi és a legújabb Kosztolányi-értelmezések nyomvonalát követné: „Annak tapasztalata, hogy a szavak és a dolgok között elhelyezkedő szimbolikus rendek nem tekinthetők állandó formációknak egy kultúra történetében, jelzi azoknak a határoknak módosulását is, melyek az észlelési sémák hatáskörét érintik.” Egy másik helyen Szegedy-Maszák Mihály egy megállapítására támaszkodva véli: „Amennyiben nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy az irodalmi folyamatokba belépő újabb műveknek történeti értékük is lehet, vagyis »ösztönzést adhatnak ahhoz, hogy átértékeljük a múltat«, akkor nem pusztán saját ítéleteinkkel, hanem a hagyománytörténnel is számot kell vetnünk, mely beszéltet minket.” Feltehetőleg nem a tárgykörök különbözősége okozza, hogy szinte egy világ választja el egymástól az egy és ugyanazon évben kiadott köteteket (jóllehet az egyes írások között olykor negyed századnál is több van), hanem a filológia, az életrajzi kutatás, a műértelmezés, az „irodalmi alapviszony” más-más felfogása. H. Nagy Péter helyeslőleg idézi azt az értekezőt, aki szerint „a filológiai szemléletnek és a hermeneutikának igen erős az egymásra utaltsága” (Bogoly József Ágoston), hogy a maga kommentáló kiegészítését emígy fogalmazza meg: „egyik megközelítési módot sem

tekinthetjük az értelmezési mechanizmus kitüntetett keretének.” Hogy a filológia öncélúsága azonosnak tetszik a „tudni nem érdemes dolgok tudományá”-val, arra Péter László is utal, ám mintha az értelmezői válogatás, hierarchizálás szerepének fölismer-(tet)ésével mai álláspontokhoz közeledne: „senki sem tudhatja, másnak vagy utóbb mi válik tudni érdemessé, fontossá.” Az a rokonszenves kiállás a filológia mellett, ami áthatja Péter László életművét, éppen nem lehet H. Nagy Péter ellenére, aki ugyan az „irodalmi tény” státusának újraértékelését szorgalmazza (joggal), de mind a maga dolgozatainak figyelemre méltó filológiai apparátusát tekintve, mind pedig a filológia esélyeit latolgatva, legfeljebb a túlságos magabiztosság, a tévedhetetlenség után teszi ki kérdőjeleit: „Hiszen, ha például Paul de Man filológusnak nevezi magát, akkor ez egyben azt is jelentheti, hogy (magyar vonatkozásait tekintve mindenképpen) a filológiának tágítható a horizontja.” Itt jegyzem meg, hogy a maga módján ezt teszi Péter László, aki a folklór és a nyelvészet horizontjába is helyezi a Tömörkény-oeuvre-t, s mint könyve bevezető dialógusából kitetszik, az Annales-iskola *hétköznapi-élet* (vie quotidienne), mentalitástörténeti illetőségű kutatásaira sem érzéketlen. S bár ebben a kötetben mindenekelőtt az író voltaképpen a maga teljességében még megíratlan életrajza fehér foltjait igyekszik eltüntetni, és ezért ennek az életrajziségnak látszik alárendelni a művekből nyerhető információkat, néhány megjegyzése távlatokat nyithat, ötleteket adhat később kidolgozandó tanulmányokhoz; ilyen például Tömörkény „katonatárgyú írásai”-nak dokumentumértéke: „Nem hiszem, hogy akad még író, akinek a művei ilyen részletességgel és hitelességgel örökítenék meg a Monarchia katonaeletét. Magyar biztosan nincs; a cseh Hašek és a horvát Krleža csak az első világháború idejéből ábrázolja a katonasorsot.” A majdani kutatás innen is elindulhatna, a külsőséges érintkezések köréből, hogy a Habsburg-mítosz destrukciójának egymással dialogizáló változataiig juthassunk el, illetőleg a Monarchia katonai (több nyelvi rétegből összetevődő) szociolektusának „nemzeti” variánsáig. H. Nagy Péter sem veti el a tematológiát mint olyat, a lexikon-regény hirtelen műfaji alakzattá válásáról elmelkedve a *Kazár szótár* kontextusához jut el (s itt nem a kötekedés kedvéért, éppen ellenkezőleg, a kitűnő értekezés továbbgondolhatóságát hangsúlyozva emlitem, hogy ha *A lexikon mint a lehetséges történelmek archívuma* című dolgozat szerzője ismerné Milorad Pavić anyanyelvét és anyanyelvi irodalmát, nem csekély jelentőséget tulajdonított volna Pavić irodalomtörténeti munkálkodásának, például annak, hogy a szerb barokkról kiváló könyvet publikált, hogy remek ismerője a nyelvi változatokban rendkívül gazdag XVIII. századi szerb irodalomnak, és ez az irodalomtörténeti-filológiai tapasztalat éppen úgy gyümölcsozik a *Kazár szótárban*, mint Umberto Eco regényeiben a szerző középkor-ismerete): a felsorolt alkotásokhoz én a *Száz év magányt* is hozzátenném, Melchíades Buendía-krónikájának vége egyben a regény vége, az utolsó Buendía akkor olvassa a mások számára titokzatos nyelvű családtörténet utolsó lapját, amikor a romházon kívül már tombol az apokaliptikus vihar. Am amit nyomatékosan hangsúlyoznék: Péter László ötlete a Tömörkény-novellák kontextusát illetőleg kidolgozójára vár (az ötletadás, a „kérdés” fölvetése nem csekély érdem), s az ilyen jellegű kidolgozás egyik lehetséges változatát H. Nagy Péter mutatta be – sikerrel.

Péter László könyvében néhányszor – szerencsére – kilép az önkorlátozás emelte sáncok mögül. Nemcsak azzal, hogy lépten-nyomon a maga Tömörkény-olvasását szembeesíti a filológiai kutatással, hanem éppen az egyelőre csak szűkebb kontextus fölvezetésével. Szerényen csak Tömörkény „mikrokozmosz”-áról beszél, a „népéletből merítő irodalom”-nak nevezve a másutt szegedi parasztnovellaként emlegetett alakza-

tot. Ennek szemlézése során Péter László műfaji tipologizálásra is vállalkozik, látszólag mindössze egy cselekménymozzanat szerint differenciálva, a tanyasi jön be a városba, vagy a riporter-zsurnaliszta látogat ki a tanyára. „A két tárgykör némiképpen e sajátos elbeszélő műfaj formai alaptípusait is meghatározta: a tanyai riport szükségképpen leíró jellegű, életkép, »rajz«; a rendőrbíró, a nevezetes Koczor János színe előtt lezajló események tudósításai a dolog természetéből folyóan – akár anekdotikusak, akár balladák – mozgalmasak: párbeszéd, földégett események teszik drámaivá.” Ugyan- ebben az – eredetileg utószóként közreadott – 1963-as írásban Péter László szembenéz a Tömörkény-recepcióval is, igaz, az utószó terjedelme és „műfaja” nem tette lehetővé a recepció konfrontálását a maga Tömörkény-olvasásával, és így inkább kijelentések, kevésbé reflektált megjegyzések formájában reagál a hatástörténeti folyamatra. H. Nagy Péter 1997-ben már jóval könnyebb helyzetben volt, mint Péter László 1963-ban: számára a kötelezően megszabott leckefelmondás követelménye ismeretlen maradt, az ideológiai gondolatrendőrség inkább Orwell regényéből, mint a hétköznapokból ismerős. Kötetét önként vállalt kötelezettségek szerint szerkesztette, iránytűül (mint a cikluscímek: *Az interpretáció útjai*, *Az applikáció lehetőségei* bizonyítani látszanak) Gadamer *Igazság és módszere* mellett elsősorban Kulcsár Szabó Ernő könyvei szolgál- tak, egyébként tagja annak az irigylésre méltóan ifjú (legitimáló-értelmező) közösség- nek, amely az irodalommal való foglalkozást a leginkább a hermeneutika és Paul de Man néhány műve jegyében véli a legcélszerűbben végezhetőnek. Jól érzékelhető ez *A szövegátláthatóság feloldódása* című kitűnő Kovács András Ferenc-elemzésből, amely jó- val többet ad, mint amennyit bejelent: olyan versértelmezésre vállalkozott, amely messzebbre mutathat tárgyán, egyfelől egy bizonyos típusú vers, illetőleg költészet re- ceptiótörténete ürügyén fejtheti ki gondolatait a maga által elsajátított-művelt elmélet és módszer minéműségéről, másfelől kritikusan reagálhat az e módszertől-elmélettől polémikusan, modalitásában, felfogásában eltérő írások egyes téziseire. Ezen a ponton legyen szabad némi rosszallással megjegyezni, hogy a szellemesen, célba találóan ironizáló szerzőt helyenként túlvitte, kinyilvánított szándékánál polémiájának lendülete: „mivel a beszéd révén egymással kapcsolatba lépő szövegek interakciója kölcsönös fel- tételezettségen alapul, e sorok írója igyekszik nem lebontani a (partnerként kezelhető) másik másságát, hanem azon keresztül szeretné bemutatni interpretációjának esetleges legitimitását.” Ezzel a célkitűzéssel a magam részéről maradéktalanul azonosulni tu- dok, csak éppen az nem egészen világos, hogy a recepciótörténet során el- és megítélt szerzőkre-szövegekre is vonatkoztathatjuk-e ezt az igényes szándékot, vagy csupán ér- telmező és költői szövegek találkozására-találkoztatására. Ugyanis az egyébként vir- tuóz versértelmezésnek kis részben főszövegéből, sokkal inkább jegyzetanyagából az tetszik ki, hogy e hermeneutika tűrőképességének, „horizontjának” időnként nagyon is megvannak a határai: valójában Kovács András Ferenc verse egyfelől, a jaussi her- meneutika másfelől viszonyítási alapként szolgál, a József Attila-imitációk-változatok közül azok, amelyek közelebb állnak (vagy hozhatók?) Kovács András Ferenc vál- tozatához, jobb osztályzatot, kedvezőbb besorolást kapnak, mint azok, amelyek vala- milyen okból távolabb állnak. Mint ahogy az értelmező a maga nézeteivel egyeztet- hető tanulmányokat pozitívan emlegeti, azokét, akikkel vitázik, negatív minősítéssel látja el, mint: „ellendiszkurzivitás”; vagy: „Az a reduktív szempont, amely a Kovács András Ferenc-lírára ama »mélyebb összefüggések« felől igyekszik láttatni, amelyek a kelet-európai államok politikai analógiáira épülnek, rendkívül kevésbé engedí szóhoz juttatni a versek »líraiságát.«” Vörös Istvánnak Kovács András Ferencet bemutató írá-

sát úgy jellemzi H. Nagy Péter, hogy az értekezőnek idézőjelbe teendő, vitára ingerlő „gondolatai”-ról szól. Nem szeretném, ha akár a szerző, akár a tisztelt olvasó (nagyon) félreértene. Nem azt állítom, hogy H. Nagy Péternek igaza van, meg azt sem, hogy nincsen igaza. Nem szeretném azt sugallni, mintha lábjegyzetes és főszöveges kitérői (egyetlen kivétellel) megtörnék az előadás vaskövetkezetességét, az érvelés hitelességét. Kiváló elemzés szerzőjéről beszélek. Nem értem, miért van szükség (nem a másokkal való vitára, hanem) erre az ítélkező, fekete és piros pontokat osztogató magatartásra. Egyáltalában: csak meghatározott esetben kell élnünk a jóakarát hermeneutikájával, nem a lehetséges minden esetben? Amit Mészáros Sándortól idéztem, mintha kísértetni látszana. Annak belátását hiányolom, hogy elméleti előfeltevéseink, alkalmazott módszerünk nem minden jelenségre egyformán alkalmazható. A minap egy kandidátusi védésen merült föl: vajon egy romantikus művel kapcsolatban érdemes-e, helyes-e, célra vezető-e ugyanolyan kritériumokat alkalmaznunk, mint egy realista művel kapcsolatban. Elmarasztható-e például Jókai *csak azért*, mert nem úgy írt regényt, ahogy Balzac, Flaubert, Eötvös József vagy Kemény Zsigmond? Az a fajta elmélet és módszer, amely a H. Nagy Péteré, sok mindenre alkalmas, izgalmasan képes szólni (és számomra meggyőzően) például a posztmodern prózáról vagy a képversekről, számomra rendkívül tanulságosan tudja taglalni „eszmetörténet” és „összehasonlító kutatás” viszonyát, és régi dilemmámat szólaltatja meg, amikor az alábbiakat írja egy talán valóban kevésbé sikeres regionális szintézis készítőjéről:

„Ugyanis a gondolatmenet megalkotása során bizonyosan szembe kell néznie azzal, hogy a számára nem anyanyelven szóló művek elemzését és az ebből adódó következtetéseket igen könnyen kiszoríthatja egyfajta eszmetörténeti általánosítás, s ezzel összhangban hajlamos esztétikai funkciót tulajdonítani olyan tényezőknek, melyek más esetben fel sem merülnének az irodalomértés horizontján.”

Nagyon kevés olyan hely akad H. Nagy Péter remélhetőleg visszhangzó kötetében, amellyel szembe – még ha nem értek is mindennel egyet – lényeges kifogást tudnék emelni: imponáló az ifjú kutató fölkészültsége, az, hogy mennyire tüzetesen igyekszik utánajárni az adatoknak a filológiai vagy általában: irodalmilag képes megállapítások értelmezésekor, milyen igényesen fogalmaz, határozottan és következetesen érvényesítve egy – az egyetemi tanulmányok és kutatói tapasztalatok során – elsajátított terminológiát. Az azonban kitetszik (előttem), hogy mint minden elmélet, módszer, nézőpont, az övé is (az enyém is) korlátozott érvényességű. Nem csupán azért, amiért a följebbiekben Kosztolányi Dezső megszívlelendő szavait idéztem, hanem ezúttal inkább a H. Nagy Péter által is meghirdetett hermeneutikai irodalomértelmezés szellemében. Amennyiben valóban komolyan vesszük azt, hogy az élő irodalom tevőlegesen alakítja a műtszemléletet, a hagyománybefogadásról és mikéntjéről nem is szólva, továbbá azt, hogy az irodalom változásai nem prognosztizálhatók teljes bizonyossággal, akkor legalább is annak belátása látszik indokoltnak, hogy nem feltétlenül lesz egy következő vagy egy még ezután következő korszakban a mai nézőpont, a mai elmélet, a mai módszer „korszerű”. Hiszen az irodalom- és hagyománytörténetben előttem is voltak (nem kevesen), utánam is lesznek (remélhetőleg még többen), része vagyok-lehetek egy folyamatnak, reflektálok elődeim munkáira, amiként talán az enyémre is reflektálni fognak. Ez joggal töltheti el büszkeséggel, és bizonyára még több joggal int szerénységre. Tanítványaimmal való beszélgetés során vetődött föl H. Nagy Péter könyve második ciklusa utolsó passzusának értelmezése. Egy más irodalomelméleti horizontból ugyanis kérdésessé válhat a valójában könyvet/tanulmányt záró, tehát

hangsúlyos helyre illesztett bekezdés, esetleg ellene mondhat mindannak, ami előtte áll (A *Függelék* igen jó, bár talán túlságosan *kabinetszerű* cikket tartalmaz, ugyanis aki nem ismeri az *És*-vitát, kapkodhatja a fejét a célzások és az oldalvágások címzettjeit találgatva, jóllehet a Hillis Millertől származó mottó szellemében jár el a szerző).

H. Nagy Péter két, elméleti, illetőleg elméletekre reagáló tanulmánykötetet ismeret, szembesítve egymással a különféle elméleti „iskolák”-hoz tartozók véleményét, azal a céllal, hogy megkísérelje – miként írja – („a foucault-i diszkurzuselemzések eredményeit alkalmazva) fenntartani a megértés esélyeit egy olyan elméleti térben, amelynek ő maga is részét képezi (függetlenül attól, hogy alakulástörténetét a legcsekélyebb mértékben is képes lenne befolyásolni)”. Ehhez az igen rokonszenvesen megengedő módhoz képest némi meglepetést kelthet a befejezés kategorikus szóhasználata: „hiszen kérdéseink abban az esetben tekinthetők relevánsnak (és tehetők fel egyáltalán), ha hagyománytörténeti meghatározottságuk tudatában, eleve tételezzük a megszólított(ak) válaszképességét (de legalábbis megadjuk az esélyeit annak). Továbbá azt, hogy ebből a dialógusból egyik fél sem távozik *változatlanul*. Nem, mert a kezdeményező párbeszédnek történetiségének értelmében az interpretáció hogyanjáról is (a mindig változó) »hatástörténeti valóság« dönt.”

Kínos helyzetbe navigáltam magam, ugyanis egyrészt magam is a Gadamer értelmezte Heidegger, illetőleg a Jauss értelmezte Gadamer nyomán kutakodom, másrészt a konstanzi iskola hívéül szegődtem (különös tekintettel a szlavista Renate Lachmann írta-szerkesztette művekre), harmadrészt Kulcsár Szabó Ernő műveinek jelentőségét több írásban méltattam, szerepét irodalomtudományi megújulásunkban igen fontosnak vélem. Egyszóval több minden összeköt H. Nagy Péterrel, aki a Kulcsár Szabó Ernő körül tömörült ifjú elméletészek legkiválóbbjai közé tartozik. A többi talán csak generációs különbözőség. Ahogy öregszem, egyre kevésbé igyekszem használni a *kell*-t, inkább a *kellene, talán, valószínűleg* lettek a modorosságig visszatérő szavaim, „fogalmaim”, egyre több megértéssel vagyok a Kafka használta „konjunktív”, a Márai népszerűsítette (de csak nála funkcionális) „egyfajta” iránt. Ami H. Nagy Péter fogalmazásában kissé zavar, hogy kijelenti: mi tartható relevánsnak, mi *dönt* az „interpretáció hogyan”-járól, s teszi ezt akképpen, hogy a meghatározó tényezőt idézőjelbe teszi („hatástörténeti valóság”), engem elbizonytalanítva, mivel nem tudom, hogy a valóban bizonytalan valóság-terminus iránt vannak-e jogos kétségei, vagy a hatástörténeti valóság idézőjel nélkül metafora lenne, netán idézet és így tovább.

Érzem, túldimenzionáltam egy határozott zárást (*talán* a szükségesnél *valamivel* határozottabb passzust: legyenek a kurziválások az óvatoskodó öregember önironikus „gesztusai”): Beethoven és Brahms rajongójaként pedig megszokhattam volna a fortissimós befejezést, nem is szólva a romantika poénna végződő alkotásairól. Amit mégis mondandó volnék: nem a *szerintem, véleményem szerint*, kiváltképpen az ostobának ható *szerény véleményem szerint* fordulatot hiányolom, hanem annak tudatosítását-tudatosulását, hogy egy bizonyos elméleti horizont felől ilyennek tetszenek a jelenségek, ekképpen kerekedik ki egy gondolatmenet, fenntartva a lehetőségét annak, hogy egy másféle elméleti iskola szemszögéből eltérő perspektívák rajzolódhatnak ki. Nem derűsebbek, nem komorabbak, nem jobbak, nem rosszabbak. Mások. Attól még lehetséges a párbeszéd, s itt visszakapcsolódom H. Nagy Péter szövegéhez, mivel valójában egész kötete dialógus-készségéről tesz tanúbizonyságot.

Mindehhez képest Péter László Tömörkény-könyve kevesebb problémát okozott: előszörre együttömben olvastam végig Szeged és Budapest között a vonaton, jóllehet,

nem adja az író „regényes” életrajzát, egyes epizódokat kinagyít, másokról említést sem tesz, több ízben az alkalomszerűség szabja meg az egyes cikkek-tanulmányok jellegét. A véletlennek volt kizárólag szerepe abban, hogy egymás mellett, közvetlenül egymás után kaptam kézbe a köteteket, töprenghettem el kritika és filológia mai esélyein, nyílt módomban az egybe-olvasásra. Nem az összehasonlításra, hanem egy hagyományozott, beváltnak látszó és egy újszerű, még korántsem teljesen befogadott, néhányaktól egyenesen kárhoztatott módszer szembesítésére. Nem azzal a szándékkal, hogy egyiket a másik fölé emeljem; Péter László nem a jelenkor irodalomtudományos diszkurzusai között keresi helyét, mindenekelőtt a helytörténet iránt érdeklődőket szólítja meg, a regionális irodalom képviselőjét láttatja Tömörkényben olyképpen, hogy célzó jelentőségére kora magyar irodalmában. Bizonyára még eredményesebb lett volna a kutatás, ha Péter Lászlónak módja nyílik a sok apró cikk helyett egy, a jelenkorból szemlélt, a hagyománytörténetbe állított szerző monografikus feldolgozásával szolgálni, hiszen akkor a sok kis apró jelentős tény (hogy a pozitívizmus teoretikusára hivatkozom) elnyerhette volna státusát egy nagyobb egészben, s így fény derülhetett volna talán arra, legalábbis valamelyest világosabb lett volna, mi a helyi, mi a helyinél túlnövő értéke egy-egy sajátosságnak, amelynek talán legbecsesebb bizonyítékát Tömörkény novelláiban lelhetjük föl. Az életrajziság lehet alapja irodalmi vizsgálatnak: például a francia kutatás egy érdekes reprezentánsa, Pierre Barbéris Balzac-regénynek fogta föl Balzac életrajzát, és nem is annyira azt hangsúlyozta, mennyi mindent kölcsönzött Balzac önmagából szereplőinek, hanem azt, mennyire válhat fikcióvá egy író életrajza az életmű (el)olvasása során. Péter László Tömörkény-kötete olvasható ilyen szempontból (legalább is én megkísérletem), és találtam e kísérlethez a könyvben fogózókat, sajnálom, hogy a szerző nem ment végig a megkezdett utakon; némi hiányérzetemet esetleg pregnánsabban így fogalmazhatnám meg: egyes cikkek *mindössze* anekdotikusak, más cikkekben azonban sikerül érzékeltetni a helyi jelenségről, tendenciáról, hogy nem pusztán helyi illetőségű.

Az irodalomtudományban mind kifejezeten filológiai feltáró munkára, mind pedig e feltáró munkát továbbgondoló értekezésekre szükség van. A filológia nem lehet öncél, az adathalmaz elvonja a figyelmet a műtől, úgy állítja előtérbe a filológiai feltárás szerzőjét, hogy az irodalomtörténet mindentudó-csalhatatlan narrátorának szerepét tulajdonítja neki. Az elméletészek ellen viszont azt szokás felhozni, hogy olyan művekre vadásznak, amelyeknek értelmezésekor elméleti tudásukat csillogtathatják, ilyenkor a mű mindössze egy elméleti tézis igazolására szolgál. Ugyanakkor létezik célszerű filológia, „a naiv kommentátor” (ez Péter László szava) „múltorientált” (ez H. Nagy Péter szava), „a világirodalomban hányszor fölbukkannak ugyanazok az alapmotívumok – új variációkban” (emígy Péter László), „kérdéses történetiségnek és esztétikumnak a szétválaszthatósága” (H. Nagy Péter szerint). Péter László a filológiai hagyomány jegyében áll, Tömörkény-könyve az életműnek nem értelmezése, nem szélesebb kontextusba helyezése, inkább a ma jegyzetelésre szoruló mondatokhoz, nevekhez, kifejezésekhez fűzött magyarázat, amelyet kiegészít az életrajzi háttér ismertetése. H. Nagy Péter irodalmi művekről és irodalomtörténeti/tudományos kötetekről fejt ki: melyik írás hogyan része egy „textuniverzumnak”, miféle álláspont segíthet a sikeresebb értelmezéshez.

(Mikro)filológia és szignifikáció, helytörténet és „a nyelvi tér poétikája”, Tömörkény István és a „szöveghatárok feloldódása”: mintha nem ugyanazon a földrészén születtek volna meg a két kötet írásai. Mégis, azt tartom jónak, hogy kicsiny térben meg-

születhettek, szinte egy időben szerveződhetnek a különféle terjedelmű, hangvételű, metodikájú, műfajú dolgozatok köteté; s ha nagyon csekély a valószínűsége is annak, hogy közöttük dialogikus viszony alakulna ki, az egyik kötet tanulsággal járó olvasása *talán* nem zárja ki a másik kötet szerzőjével való egyetértést. Péter László munkás életének könyvekbe, sajtó alá rendezésekbe, értekezésekbe rögződött dokumentumait vaskos bibliográfia őrzi, H. Nagy Péter nem oly rég lépett kritikusként irodalmi életünkbe, és első tanulmányaival, nem kevésbé a jelen kötettel (engem tökéletesen, feltehetőleg másokat szintén) meggyőzött, hogy munkáit érdemes olvasnunk, megéri, hogy vitatkozzunk vele, és hiszem, hogy érdemes kritikáira, fejtegetéseire reagálnunk. Jó, hogy Péter László helyesbít, feltár, szöveget gondoz, nem kevésbé jó, hogy H. Nagy Péter szemléz, eleméz, vitába száll. A filológiában nem Péter Lászlóé az egyetlen – helyes – út, vitatkozni vele is lehet, a kritikát tekintve nem H. Nagy Péteré az egyetlen és kizárólagos módszer, melynek révén – Rilkével szöveget – a művészet „varázserejé”-ről lehet beszélni. Arról a „varázserő”-ről, melyről Rilke egy 1908. június 13-i levelében adott hírt: „átcsereél bennünket erre az idegen világ-anyagra, belénk plántálja a világot, minket pedig a világ tapasztalatává változtat, szenvedésünket beleoltja a dolgokba, a dolgok gyorsan forgandó tükreiből küldött, öntudatlan és elfogulatlan üzenetét pedig belénk vetíti.” Nem állom meg, hogy zárszavul ne Rilkének élete végéig kitartó magyar olvasóját idézzem, Márai Sándort, emberről és világról, életről és talán művészetéről:

„... tudom, hogy nincs kis és nagy tenger, nincs kis és nagy távolság. Bennünk van valami végtelen és kőtetlen.”

JEGYZET

Paul de Man: *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism.* New York, 1971. 28.

Ugyanó: *Ellenzegülni az elméletnek.* In: *Szöveg és interpretáció.* Szerk. Bacsó Béla. Budapest, 1991. 104.

Látogatóban. *Kortárs magyar írók vallomásai.* Budapest, 1968. 24–25.

Horatius összes lírai költeményei és az *Ars poetica.* Erdődy János műfordításai. Budapest [1946.].*

Abafi Lajos (s. a. r.): *Kazinczy Ferenc összes költeményei.* Budapest, 1879. I. 238.

Kosztolányi Dezső: *Ábécé.* S. a. r. Illyés Gyula. Budapest, 31957. 23, 99, 104.

Márai Sándor: *Napnyugati őrzár.* Budapest, 1936.

R. M. Rilke: *Levelek II. 1907–1912.* Budapest, 1995. 51–52.

* A pontosabb értelmezés kedvéért ideírtam az *Ars poetica* kevésbé költői, ám pontosabb fordításának idevonatkozó részleteit: „Akkor szólsz helyesen, ha a közkeletű szavak újként / hatnak ügyes módon kapcsolva. Ha késztet a szükség, / hogy nevet adj újabb dolgoknak, költve olyan szót, / mit nemigen hallott a kötényes, régi Cethegus / (...) emberi mű mindez, nem lesz maradandó! / Hát hogyan élne a nyelv becse, kedveltsége örökké? / (...) Hogyha nem értem jól, s nem adom meg a műfajok illő / formáját, színét, henye név lesz rajtam a »költő«!”. Muraközy Gyula ford. Vö: Quintus Horatius Flaccus: *Összes versei.* Budapest, 1961. 577–579. (Kétnyelvű kiadás.)